

Regionale spreiding van het maligne mesotheliom in Nederland

- deelrapport 1 -

Opdrachtgever:

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu
VROM-opdracht 5040040218

Juni 2005, Rotterdam / Enschede

A. Burdorf
Afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg
Erasmus MC
Medisch Universitair Centrum Rotterdam
Rotterdam
a.burdorf@erasmusmc.nl

S. Siesling
hoofd onderzoek en registratie
Integraal Kankercentrum Stedendriehoek Twente
Enschede
s.siesling@ikst.nl

H. Sinninghe Damsté
Afdeling Longziekten
Ziekenhuis Twenteborg
Almelo
h.damste@zgt.nl

Voorwoord

In opdracht van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu is een onderzoek verricht of milieublootstelling aan asbest in de regio rond Goor heeft geleid tot het optreden van pleura mesotheliom, met name onder vrouwen. Dit eerste rapport van het onderzoek beschrijft de regionale verschillen in het voorkomen van pleura en peritoneum mesotheliom in Nederland en beantwoordt de vraag of het pleura mesotheliom in het met asbest verontreinigde gebied rondom Goor vaker optreedt voor dan in andere gebieden in Nederland. In het tweede deelrapport wordt de onderzoeksvraag beantwoord of onder de gevallen van mesotheliom onder vrouwen in de gehele regio Twente individuele gevallen zijn aan te wijzen met als oorzaak de asbestblootstelling in het milieu door asbestverharde weggetjes en erven.

Rotterdam/Enschede/Almelo, juni 2005

Lex Burdorf

Sabine Siesling

Henk Sinninghe Damsté

Samenvatting

Dit rapport beschrijft de regionale verschillen in het voorkomen van pleura en peritoneum mesothelioom in Nederland en beantwoordt de vraag of het pleura mesothelioom in het met asbest verontreinigde gebied rondom Goor vaker optreedt dan in andere gebieden in Nederland. De gegevens over de incidentie van mesothelioom in de periode 1989-2002 zijn afkomstig van de Nederlandse Kankerregistratie. De informatie over het aantal mannelijke en vrouwelijke inwoners naar leeftijd in de 40 regionale gebieden in Nederland (COROP-gebieden) en het risicogebied rondom Goor is afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De incidentie van pleura mesothelioom onder mannen en onder vrouwen in de 40 gebieden in Nederland hangt sterk samen. De incidentie van pleura mesothelioom is statistisch verhoogd in 10 gebieden voor mannen en 6 gebieden voor vrouwen, waaronder het gebied Twente. De regionale spreiding valt samen met bekende gebieden met asbestindustrieën met beroepsgroepen met de hoogste risico's op mesothelioom, met name scheepswerven, asbest-productiebedrijven en asbestisolatie-verwerkende bedrijven. In het risicogebied rondom Goor is de incidentie aan pleura mesothelioom onder vrouwen bijna 5x zo hoog als in de rest van Nederland en bijna 2,5x zo hoog als in het veel grotere gebied Twente. Voor mannen zijn deze cijfers respectievelijk 2x en 1,5x. Bovendien is in dit gebied (als enige gebied in Nederland) de incidentie onder vrouwen significant hoger dan de incidentie onder mannen. Over de periode 1989-2002 is in het risicogebied Goor een extra incidentie van 19 gevallen van pleura mesothelioom onder vrouwen geconstateerd, in vergelijking met de overige gebieden in Nederland.

Bovenstaande resultaten geven sterke aanwijzingen dat de milieublootstelling aan asbesthoudend afval in het gebied rondom Goor een beduidende rol van betekenis speelt in de verklaring van de sterk verhoogde incidentie aan pleura mesothelioom onder vrouwen in dit gebied.

Summary

This report describes the regional differences in the occurrence of pleural and peritoneal mesothelioma in the Netherlands and answers the question whether pleural mesothelioma occurs more often in the asbestos-polluted area around Goor than in other areas in the Netherlands. The data on mesothelioma incidence in the period 1989-2002 were obtained from the Dutch Cancer Register. The information on age-specific distribution of men and women in the 40 regions of the Netherlands and the risk area around Goor were obtained from Statistics Netherlands.

The incidence rates of pleural mesothelioma in the 40 regions of the Netherlands among men and women were strongly associated. The incidence of pleural mesothelioma was statistically significant increased in 10 regions among men and 6 regions among women, including the region Twente. The regional differences reflect the well-known distribution of asbestos-related industries, especially shipyards, asbestos-producing facilities, and asbestos insulation companies. In the risk area around Goor the incidence of pleural mesothelioma among women was 5-fold increased compared with the Netherlands and 2.5-fold increased compared with the region Twente. For men these figures were 2 and 1.5, respectively. In the risk area around Goor the incidence of pleural mesothelioma among women was statistically higher than the incidence among men. In the period 1989-2002 the risk area around Goor had an additional incidence of 19 cases of pleural mesothelioma among women compared with the other areas in The Netherlands.

These findings present strong indications that the environmental pollution to asbestos waste materials in the area around Goor plays a specific role in the explanation of the strongly increased incidence of pleural mesothelioma among women in this area.

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Methoden van onderzoek	13
Resultaten	15
Discussie	19
Conclusies	23
 Referenties	 25
 Bijlagen:	
1 Indeling risicogebied Goor met asbestverharde wegen	27
2 Indeling Nederland in COROP-gebieden en kaart	29
3 Volledige resultaten van regionale spreiding per COROP-gebieden	33

Inleiding

Het maligne mesotheliom is een zeldzame kanker van het longvlies (pleura mesotheliom) of het buikvlies (peritoneum mesotheliom). Voor zover bekend is asbest de enige oorzaak van het optreden van mesotheliom. In het algemeen wordt aangenomen dat in ongeveer 80% van alle mesotheliom gevallen bij de anamnese sprake blijkt te zijn van blootstelling aan asbest.[1,2] Een schatting in een recent onderzoek onder mannen presenteerde voor het pleura mesotheliom een attributief risico voor asbestblootstelling van 88% en voor het peritoneum mesotheliom een attributief risico van 58%. Het attributief risico geeft aan welk deel van de ziekte in de totale populatie (mesotheliom) is te wijten aan een bepaalde blootstelling (asbest). Voor vrouwen lag het attributief risico voor beide mesotheliomen gecombineerd rond de 23%, maar deze schatting is vrij onnauwkeurig door de lage incidentie en lagere frequentie van blootstelling onder vrouwen.[3] Het veel lagere attributief risico bij vrouwen dan bij mannen is mede een geval van onnauwkeurigheden in het onderzoek en kan dus niet worden geïnterpreteerd dat in vergelijkbare omstandigheden van blootstelling vrouwen een lager risico hebben op het krijgen van mesotheliom dan mannen.

Er zijn aanwijzingen voor een verschil in causaal verband met asbestblootstelling tussen het pleura mesotheliom en het peritoneum mesotheliom.[4,5] Sterfte aan peritoneum mesotheliom treedt met name op de voorgrond in beroepen met een hoge blootstelling aan asbest, bijvoorbeeld isoleerders, terwijl het pleura mesotheliom veel meer op de voorgrond treedt in industrieën met een lagere asbestblootstelling.[6] Tevens kan het pleura mesotheliom reeds ontstaan na kortdurende blootstelling van enkele weken aan relatief hoge concentraties asbest of regelmatige, langdurige blootstelling aan relatief lage concentraties.

Tabel 1 Typen van mesotheliom en belangrijke kenmerken van blootstelling aan asbest

Type mesotheliom	Route	Relatie met asbest	Omvang blootstelling aan asbest
Pleura (longvlies)	Inhalatie	Asbest is enige oorzaak (attributief risico > 80%)	Regelmatige blootstelling aan lage concentraties (< 0,1 v/ml) en kortdurende blootstelling van enkele weken aan hoge concentraties (> 2 v/ml) zijn voldoende voor verhoogd risico
Peritoneum (buikvlies)	Inhalatie Ingestie	Asbest is een van de oorzaken (attributief risico < 58%, bij vrouwen zeker lager)	Regelmatige blootstelling aan hoge concentraties (> 2 v/ml) nodig voor verhoogd risico

De invloed van lage blootstelling is in verschillende landen geïllustreerd aan het optreden van pleura mesotheliom onder familieleden van werknemers in de asbestindustrie door asbestblootstelling van verontreinigde werkkleding, de zogenaamde ‘household’-blootstelling.[7,8] Tevens is een verhoogde sterfte aan pleura mesotheliom onder omwonenden van asbestindustrie vastgesteld.[9-11] In tabel 1 staat een overzicht van de belangrijkste kenmerken van het blootstellingsprofiel van de onderscheiden typen mesotheliom.

De sterfte aan het pleura mesotheliom is in de afgelopen 30 jaar onder mannen meer dan vervijfvoudigd terwijl onder vrouwen slechts een geringe stijging is te zien.[12] Dit grote verschil in sterfte tussen mannen en vrouwen is een sterke indicatie dat de meeste gevallen van pleura mesotheliom zijn toe te schrijven aan beroepsmatige blootstelling aan asbest in het verleden. Uit eerdere onderzoeken is gebleken dat het mesotheliom in Nederland vooral aanwezig is in beroepsgroepen in de scheepsbouw en -onderhoud, bouwnijverheid, isolatie-industrie, asbestcementindustrie en mijnbouw.[13] In dezelfde periode is de sterfte aan het peritoneum mesotheliom onder mannen en vrouwen nagenoeg gelijk en constant geweest.[12] Deze observatie geeft aan dat zeker niet alle gevallen van peritoneum mesotheliom te wijten zijn aan blootstelling aan asbest, met name onder vrouwen zijn andere oorzaken van groter belang.[3]

Door de sterke relatie van pleura mesotheliom met beroepsmatige regelmatige blootstelling aan lage concentraties asbest wordt de regionale spreiding van deze aandoening in een land in sterke mate bepaald door de spreiding van de asbestindustrie.[14] In een historische analyse van de regionale spreiding van sterfte aan het pleura mesotheliom in Nederland in de periode 1970-1986 concludeerden de auteurs dat de geografische verdeling onder mannen met name werd bepaald door de aanwezigheid van scheepswerven en zware industrieën.[15] Een goede verklaring voor het patroon van regionale spreiding onder vrouwen kon niet worden gegeven. Het is te verwachten dat met name onder vrouwen de ‘household’ blootstelling en milieublootstelling een sterkere invloed hebben op de regionale spreiding van mesotheliom dan onder mannen. Dit betekent dat verschillen tussen mannen en vrouwen in patroon van regionale spreiding van pleura mesotheliom mogelijk informatie kan opleveren over de invloed van niet-beroepgebonden blootstelling aan asbest.

In Nederland is rond een asbestfabriek in de gemeente Hof van Twente (het dorp Goor) een omvangrijke asbestverontreiniging aangetoond. Het bedrijf heeft tenminste in de periode 1935-1974 (en waarschijnlijk langer) grote hoeveelheden asbesthoudend afval gratis aan omwonenden en de gemeente ter beschikking gesteld voor verharding van weggetjes, paden en erven. Het meeste asbestafval is in de periode 1950-1970 beschikbaar gesteld en de

minimale omvang van deze asbeststroom wordt geschat op 360-4.400 ton.[16] In een straal van 10-15 km rond Goor, de vestigingsplaats van de asbestcementfabriek, zijn vele wegen met asbesthoudend afval geïdentificeerd.[17] Op basis van schadeclaimprocedures is geschat dat in het directe gebied rond Goor een oversterfte aan pleura mesotheliom onder vrouwen van een factor 10 aanwezig is.[18] In opdracht van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu is een onderzoek verricht naar de consequenties van deze asbestverontreiniging op de volksgezondheid. Het doel van dit onderzoek was het beantwoorden van de vraag of de milieublootstelling aan asbest in de regio rond Goor heeft geleid tot het optreden van pleura mesotheliom, met name onder vrouwen. Dit eerste rapport van het onderzoek heeft twee onderzoeksvragen: (1) zijn regionale verschillen in het voorkomen van pleura en peritoneum mesotheliom in Nederland te verklaren met de geografische distributie van de asbestindustrie, en (2) komt pleura mesotheliom in het met asbest verontreinigde gebied rondom Goor vaker voor dan in andere gebieden in Nederland.

In het tweede deelrapport wordt de onderzoeksvraag beantwoord of de extra incidentie aan pleura mesotheliom onder vrouwen in de regio rond Goor is veroorzaakt door niet-beroepsgebonden blootstelling asbest, met name bronnen van asbestblootstelling in het milieu zoals asbestverharde weggetjes en erven.

Methoden van het onderzoek

Algemene studie-opzet

In deze ecologische studie wordt het optreden van pleura en peritoneum mesotheliom onder mannen en vrouwen naar regio in Nederland beschreven. In de analyse van de regionale spreiding in Nederland wordt de cumulatieve incidentie van pleura en peritoneum mesotheliom, gestratificeerd naar type en geslacht, beschreven in een 40-tal vastgestelde gebieden, de zogenaamde COROP-gebieden. In een tweede analyse wordt de cumulatieve incidentie van mesotheliom in het risicogebied Goor vergeleken met Nederland.

Definities van risicogebied Goor en regionale gebieden

Het risicogebied Goor is gedefinieerd als het gebied rond het Goor waarin blootstelling aan asbest in het milieu is vastgesteld door de aanwezigheid van asbesthoudend afval als verhardingsmateriaal op erven, landwegen en weggetjes. Voor de definitie van het risicogebied Goor zijn twee bronnen gebruikt. De eerste bron is het in 1984 uitgevoerde onderzoek naar wegen met asbesthoudend afval.[17] De tweede bron is de “saneringsregeling asbestwegen Twente (eerste ronde)”, waarin ruim 250 aanvragen tot sanering opgenomen zijn. Beide bronnen zijn apart geanalyseerd op de postcodegebieden waarin minimaal 1 asbest-verontreinigd terrein aanwezig was. Door combinatie van beide bronnen is het uiteindelijke risicogebied gedefinieerd op basis van 4-cijferige postcodes. Het risicogebied Goor omvat een aanmerkelijk groter gebied dan de huidige gemeente Hof van Twente. Een uitgebreide verantwoording staat in bijlage 1.

De regionale analyse is gebaseerd op de zogenaamde COROP-indeling uit 1971 welke Nederland definieert in 40 gebieden die optelbaar zijn tot provincies. Elk COROP-gebied is een samenvoeging van gemeenten. Deze indeling is gebaseerd op het zogenaamde nodale indelingsprincipe waarbij elk COROP-gebied een centrale kern heeft (stad of stedelijke conglomeraat) en een omliggend verzorgingsgebied gebaseerd op de gebruikelijke woon-werkrelaties. Een korte omschrijving van deze indeling staat in bijlage 2. Het risicogebied Goor valt geheel in het grotere COROP-gebied 12 (regio Twente).

Gegevensbronnen en definitie van mesotheliom

De Nederlandse Kankerregistratie heeft over de periode 1989-2002 gegevens beschikbaar gesteld van alle incidentie gevallen van pleura en peritoneum mesotheliom ouder dan 25 jaar met aanvullende informatie over 5-jaar leeftijdsgroep, geslacht, postcode en COROP-gebied ten tijde van registratie. De periode is beperkt tot de 14 jaren van 1989 tot en met 2002 omdat

de gegevens van 2003 grotendeels nog niet beschikbaar waren. De topografische codes C38 (pleura mesotheliom) en C48 (peritoneum mesotheliom) zijn gekoppeld aan de morfologiecodes (M9050 t/m M9055) om mesotheliom stringent te definiëren conform de histopathologie. Op het Integraal Kankercentrum Stedendriehoek Twente is de postcode informatie gehercodeerd naar risicogebied. Deze anonieme gegevens zijn vervolgens beschikbaar gesteld voor het onderzoek.

Statistische analyse

Het aantal gevallen van pleura en peritoneum mesotheliom in het risicogebied Goor en in de 40 COROP-gebieden is vergeleken met de verwachte incidentie van pleura en peritoneum mesotheliom op basis van het totale voorkomen van de beide typen mesotheliom in Nederland. Het verwachte aantal mesotheliom is berekend op basis van de waargenomen leeftijds-specifieke cumulatieve incidentie van mesotheliom in Nederland in de periode 1989-2002 en de bevolkingsopbouw in het risicogebied en de COROP-gebieden in het jaar 2000. Door directe leeftijdsspecifieke standaardisatie op het aantal vrouwelijke en mannelijke inwoners van 25 jaar en ouder in Nederland (CBS) is de standaard incidentie ratio (SIR) met bijbehorend betrouwbaarheidsinterval berekend als de ratio van het geobserveerde aantal gevallen en het verwachte aantal gevallen van mesotheliom.[19] Een SIR van 1 betekent dat de geobserveerde cumulatieve incidentie gelijk is aan de verwachte cumulatieve incidentie. Een SIR van boven de 1 betekent dat in dit gebied de cumulatieve incidentie hoger is dan verwacht op basis van de totale incidentie in Nederland. Het niveau van de SIR geeft aan hoeveel hoger de werkelijke incidentie is. Alle berekeningen van de SIR zijn gestratificeerd naar geslacht en type mesotheliom.

In de analyse van de regionale spreiding van mesotheliom is de samenhang bepaald tussen de SIR-waarden voor pleura mesotheliom en peritoneum mesotheliom door het berekenen van de Pearson correlatie-coëfficiënt. Deze analyse is beperkt tot de COROP-gebieden met minimaal 4 gevallen van mesotheliom om verstoring in de analyse te voorkomen van zeer kleine aantallen per COROP-gebied.

Resultaten

Cumulatieve incidentie van mesothelioom

In tabel 2 staat een overzicht van het aantal pleura mesothelioom en peritoneum mesothelioom in de periode 1989-2002, gestratificeerd naar 5-jaars leeftijdsgroep en geslacht. Bij pleura mesothelioom was 87% man en bij het peritoneum mesothelioom was 77% man. In de periode 1989-2002 was de gemiddelde jaarlijkse incidentie van pleura mesothelioom 3,54 per 100.000 mannelijke inwoners en 0,50 per vrouwelijke 100.000 inwoners. Voor peritoneum mesothelioom waren deze cijfers 0,21 per 100.000 mannelijke inwoners en 0,06 per 100.000 vrouwelijke inwoners.

Tabel 2 Het aantal incidentie gevallen van pleura en peritoneum mesothelioom in de periode 1989-2002, gestratificeerd naar 5-jaars leeftijdsgroep en geslacht

Leeftijdsgroep	Mannen		Vrouwen	
	Pleura (n=3909)	Peritoneum (n=235)	Pleura (n=566)	Peritoneum (n=71)
< 44	70	4	29	5
45-49	151	9	24	6
50-54	282	16	25	5
55-59	455	34	42	8
60-64	604	37	71	9
65-69	759	52	87	14
70-74	659	40	114	11
75-79	554	32	82	8
80-84	247	9	57	2
85-89	111	1	32	1
90+	17	1	3	2

Risicogebied Goor

In het risicogebied Goor zijn in de periode 1989-2002 96 gevallen van pleura mesothelioom geconstateerd, waarvan 75% mannen en 25% vrouwen. In deze periode zijn eveneens 2 gevallen van peritoneum mesothelioom gediagnosticeerd (1 man en 1 vrouw). Uit tabel 3 blijkt dat zowel onder mannen als vrouwen een significant verhoogd risico aanwezig is in het risicogebied Goor ten opzichte van Nederland. Bij mannen zijn bijna 2x zo veel gevallen geconstateerd dan was verwacht op basis van de incidentie in Nederland ($SIR=1,90$), hetgeen een extra incidentie is van ruim 34 gevallen. Bij vrouwen zijn bijna 5x zo veel gevallen geconstateerd dan verwacht ($SIR=4,62$), hetgeen een extra incidentie is van bijna 19 gevallen. De SIR onder vrouwen was eveneens significant hoger dan onder mannen in het risicogebied.

Een vergelijkbare berekening voor het peritoneum mesothelioom is achterwege gelaten omdat er in de periode 1989-2002 slechts 2 gevallen bekend zijn in het risicogebied Goor.

Tabel 3 Geobserveerde aantal gevallen van pleura mesotheliom in het risicogebied Goor en de gestandaardiseerde incidentie ratio (SIR) met bijbehorend 95% betrouwbaarheidsinterval (95% BI) in de periode 1989-2002

	Inwoners in risicogebied	Pleura mesotheliom			
		Werkelijke aantal	Verwachte aantal	SIR	95% BI
Mannen	75.329	72	37,89	1,90	1,46 – 2,33
Vrouwen	75.651	24	5,19	4,62	2,77 – 6,46

Regionale spreiding over COROP-gebieden

In tabel 4 staan COROP gebieden genoemd waarbij de SIR-waarden voor de cumulatieve incidentie van pleura mesotheliom significant groter dan 1 waren. Een uitgebreide beschrijving van de indeling in COROP-gebieden en bijbehorende gemeenten staat in bijlage 2. Het volledige overzicht van de resultaten per COROP-gebied staat in bijlage 3. De SIR varieerde voor mannen van 0,43 (Zuidwest-Drente) tot 2,04 (Groot-Rijnmond) en voor vrouwen van 0,18 (Zuidwest-Gelderland) tot 2,62 (Zaanstreek).

Tabel 4 Geobserveerde aantal gevallen van pleura mesotheliom in de belangrijkste (SIR>1) COROP-gebieden en de gestandaardiseerde incidentie ratio (SIR) met bijbehorend 95% betrouwbaarheidsinterval (95% BI) in de periode 1989-2002

COROP-gebied	Pleura mesotheliom		
	Werkelijke aantal (n)	SIR	95% BI
<i>Mannen</i>			
Groot-Rijnmond (29)	698	2,04	1,89-2,19
Zaanstreek (22)	76	1,92	1,49-2,35
Overig Zeeland (32)	142	1,85	1,55-2,16
IJmond (20)	83	1,69	1,33-2,05
Zuidoost Zuid-Holland (30)	154	1,48	1,25-1,71
Agglomeratie Haarlem (21)	87	1,44	1,13-1,74
Zuid-Limburg (39)	258	1,36	1,19-1,52
Groot-Amsterdam (23)	361	1,36	1,22-1,50
Twente (12)	190	1,23	1,00-1,47
Kop van Noord-Holland (18)	107	1,23	1,06-1,41
<i>Vrouwen</i>			
Zaanstreek (22)	13	2,62	1,19-4,04
Twente (12)	48	2,17	1,56-2,78
Agglomeratie Haarlem (21)	19	2,03	1,12-2,94
Kop van Noord-Holland (18)	23	2,00	1,18-2,82
Groot-Amsterdam (23)	64	1,63	1,23-2,02
Groot-Rijnmond (29)	67	1,35	1,04-1,69

Bij de mannen bleek er een statistisch significante stijging in pleura mesotheliom te zijn in 10 COROP-gebieden. Van deze 10 gebieden worden er 5 gekenmerkt door de

aanwezigheid van havens met grote scheepswerven in het verleden (gebieden 29, 32, 30, 23 en 18). De regio Zaanstreek heeft een groot bedrijf voor vloerbedekking dat in het verleden aanzienlijke hoeveelheden asbesthoudend papier heeft verwerkt, alsmede kleinschalige scheepsindustrie. De regio IJmond wordt vooral gekenmerkt door de aanwezigheid van de Hoogovens. De agglomeratie Haarlem heeft in het verleden een zeer grote spoorweg-werkplaats gehad. De regio Zuid-Limburg heeft steenkoolmijnen gehad alsmede chemische industrie en auto-industrie. De regio Twente heeft jarenlang het grootste asbestcement-bedrijf van Nederland gehuisvest.

Bij de vrouwen waren er 6 COROP-gebieden met een statistisch significant hoger voorkomen van pleura-mesothelioom. In deze regio's was de SIR voor mannen eveneens significant verhoogd. Het COROP-gebied Twente was het enige gebied waarin de SIR voor vrouwen eveneens significant hoger was dan de SIR voor mannen. Het werkelijke aantal gevallen in Twente bij vrouwen (inwoneraantal 298.225) was 48, te verwachten was 22, en de extra incidentie van bijna 26 gevallen in dit gebied is grotendeels veroorzaakt door de extra incidentie van 19 gevallen in het risicogebied Goor (inwonersaantal 75.651).

De cumulative incidentie van peritoneum mesothelioom was in de meeste COROP-gebieden te laag voor de statistische analyse (minder dan 4 gevallen). In twee COROP-gebieden bleek een statistisch verhoogde SIR voor peritoneum mesothelioom onder mannen aanwezig. Beide gebieden hebben in het verleden de grootste scheepswerven van Nederland gehad (tabel 5).

Tabel 5 Geobserveerde aantal gevallen van peritoneum mesothelioom in de belangrijkste COROP-gebieden en de gestandaardiseerde incidentie ratio (SIR) met bijbehorend 95% betrouwbaarheidsinterval (95% BI) in de periode 1989-2002

COROP-gebied	Peritoneum mesothelioom		
	Werkelijke aantal (n)	SIR	95% BTHI
<i>Mannen</i>			
Overig Zeeland (32)	30	6,67	4,29-9,06
Groot-Rijnmond (29)	61	3,00	2,25-3,76

Samenhang pleura mesothelioom en peritoneum mesothelioom

Er was een sterke samenhang tussen de SIR voor pleura mesothelioom voor mannen en vrouwen in de COROP-gebieden (correlatie coëfficiënt 0,6). Onder mannen was er eveneens een sterke samenhang tussen het risico voor pleura mesothelioom en peritoneum mesothelioom (correlatie coëfficiënt 0,6), terwijl deze associatie onder vrouwen geheel ontbrak.

Discussie

In het risicogebied Goor bleek een statistisch significant verhoogde incidentie aan pleura mesotheliom onder vrouwen vergeleken met de rest van Nederland: het pleura mesotheliom in het risicogebied kwam 4,6x zo vaak voor als in de rest van Nederland. Dit resultaat verklaarde ook in belangrijke mate de ruim 2x zo hoge incidentie aan pleura mesotheliom onder vrouwen in het COROP-gebied Twente. In zowel Goor als geheel Twente was de gestandaardiseerde incidentie ratio (SIR) onder vrouwen statistisch significant hoger dan de SIR onder mannen. De regionale spreiding over Nederland van pleura mesotheliom onder mannen en vrouwen viel samen met de bekende gebieden met primaire asbestindustrie. De regionale spreiding van het peritoneum mesotheliom onder mannen hing samen met de aanwezigheid van grote scheepsindustrieën in het verleden.

Alvorens deze resultaten te bediscussiëren in het licht van de vraagstelling, worden eerst de beperkingen van de gebruikte gegevens besproken. De incidente gevallen van de Nederlandse kankerregistratie zijn gebaseerd op de woonplaats van de personen ten tijde van de diagnose. De consequentie hiervan is dat het risico in een bepaald gebied wordt onderschat indien vrouwen met pleura mesotheliom als gevolg van huishoudelijke blootstelling of milieublootstelling aan asbest tijdens hun jeugd in Goor en omgeving op latere leeftijd zijn verhuisd naar een andere regio. Er zijn buiten het COROP-gebied Twente enkele gevallen bekend van vrouwen met pleura mesotheliom wiens vader bij Eternit in Goor heeft gewerkt. Het werkelijke risico van de milieublootstelling aan asbest in de regio Goor kan alleen worden bepaald door van alle vrouwen met pleura mesotheliom in Nederland te achterhalen wat de meest waarschijnlijke bron van asbestblootstelling is geweest die het pleura mesotheliom heeft veroorzaakt. Een tweede nadeel van de gegevens van de kankerregistratie is dat pas vanaf 1989 de gegevens over heel Nederland compleet zijn. Daardoor is het niet goed mogelijk om een analyse van de trends in de tijd te doen. Zo'n trend-analyse zou kunnen aangeven in welke periode de extra incidentie in het risicogebied Goor is ontstaan. Het gebrek aan gegevens voor 1989 betekent ook dat niet bekend is of het risico reeds aanwezig was voor 1989. De verwachting is echter dat de meeste gevallen van pleura mesotheliom door milieublootstelling na 1990 zijn opgetreden. Onder Nederlandse mesotheliom-gevallen is een gemiddelde latentietijd vastgesteld van ruim 40 jaar (spreiding 10-60 jaar) [13]. Het meeste asbest-afval is in de periode 1950-1970 in het milieu terechtgekomen. Bij een latentietijd van gemiddeld 40-jaar en een start van de blootstellingsduur rond 1950 worden de meeste gevallen van mesotheliom verwacht vanaf 1990. De blootstelling heeft minimaal tot begin 1990 geduurd en het is daarmee dus te

verwachten dat gevallen van pleura mesotheliom door milieublootstelling kunnen blijven optreden tot na het jaar 2030.

De analyse van de regionale spreiding van pleura mesotheliom onder mannen (tabel 4) bevestigt het eerder gepresenteerde beeld over sterfte in de periode 1970-1986 in Nederland.[15] In deze oudere analyse op basis van sterftecijfers van het CBS met kleinere aantallen hadden de COROP-gebieden IJmond, Zaanstreek, Groot-Amsterdam, Rijnmond, zuidoost Zuid-Holland, Overig Zeeland een significante oversterfte aan pleura mesotheliom. Deze oversterfte werd vooral geweten aan de aanwezigheid van grote scheepswerven, de industrie met het hoogste risico op het krijgen van een mesotheliom.[15] Deze zes COROP-gebieden zijn in de huidige analyse eveneens significant verhoogd (zie tabel 4). De eerder gerapporteerde significante oversterfte in de gebieden Gooi en Vecht en IJsselmeerpolders [15] komt qua niveau goed overeen met de gestandaardiseerde incidentie ratio's in de huidige analyse, alleen bereiken beide gebieden in de huidige analyse niet het vereiste statistisch significant niveau. In eerdere studies met behulp van gegevens van regionale kankercentra met een complete regionale dekking voor 1989 is een hoge incidentie rate voor pleura mesotheliom gerapporteerd voor het adherentiegebied Rotterdam (inclusief Zeeland en Zuid-Holland) en een lage incidentie rate voor de regio Zuid-Oost Nederland.[20,21] Dit komt goed overeen met de huidige resultaten met een significant verhoogde SIR voor Rijnmond (2,01) en significant verlaagde SIR-waarden voor Zuid-Oost Brabant (0,69) en Noord-Limburg (0,53).

De bevinding dat in het risicogebied Goor (en eveneens in het 4x zo grote COROP-gebied Twente) een verhoogd risico onder vrouwen is vastgesteld voor pleura mesotheliom en niet voor peritoneum mesotheliom is een sterke indicatie voor de bijdrage van blootstelling aan asbest in lage concentraties aan dit risico. Er zijn 3 mogelijke oorzaken van asbestblootstelling aan te wijzen: beroep, huishoudelijk contact en milieu. Het feit dat het risico op pleura mesotheliom onder vrouwen significant hoger was dan onder mannen in het risicogebied Goor wijst op een sterke bijdrage van niet-beroepsmatige blootstelling aan asbest in het optreden van pleura mesotheliom onder vrouwen. Deze indicatie wordt ondersteund door het gegeven dat in de gehele geschiedenis van de asbest-cementfabriek in Goor slechts enkele vrouwen in productie-afdelingen hebben gewerkt. De sterke samenhang tussen de incidentie van pleura mesotheliom onder mannen en vrouwen in de 40 COROP-gebieden en de bevinding dat alleen in het COROP-gebied Twente de incidentie onder vrouwen significant hoger was dan onder mannen, kan worden gezien als een indicatie dat in het COROP-gebied Twente (in het bijzonder in het risicogebied Goor) milieublootstelling

en/of huishoudelijke blootstelling waarschijnlijk een rol van betekenis speelt in de verklaring van het hoge risico in dit gebied.

Het onderscheid in de bijdrage van huishoudelijke blootstelling aan asbest door familieleden werkzaam in de asbestindustrie en milieublootstelling aan asbest in de extra incidentie van pleura mesothelioom onder vrouwen in het risicogebied is op basis van de gepresenteerde analyse niet te maken. In de directe regio rond het asbestverwerkend bedrijf zal zowel huishoudelijke blootstelling aan asbest door familieleden werkzaam in het bedrijf als milieublootstelling aan asbest via de erven en weggetjes optreden. Het is uit vergelijkbare situaties in het buitenland bekend dat lokale milieublootstelling aan asbest kan leiden tot pleura mesothelioom. In de Verenigde Staten is in een situatie van een asbestbedrijf dat afvalmateriaal beschikbaar heeft gesteld aan particulieren voor verharding van erven en opritten (Westbank neighbourhood in Jefferson Parish county in New Orleans) een sterk verhoogde incidentie van mesothelioom in de regio vastgesteld ($SIR = 3,4$).[22] In onderzoek in het stadje Casale Monferrato in Noordwest Italië onder omwonenden van een asbestcementfabriek is een sterk verhoogd relatief risico op pleura mesothelioom vastgesteld onder vrouwen met alleen milieublootstelling aan asbest.[11] Een recente meta-analyse van 6 studies naar milieublootstelling rond asbestbedrijven schatte het gemiddelde relatief risico op pleura mesothelioom op 7,0 (95% betrouwbaarheidsinterval 4,7-11).[23]

Een alternatieve hypothese voor de verhoogde incidentie van pleura mesothelioom onder vrouwen in het risicogebied Goor en het COROP-gebied Twente is het gebruik van asbestcement-platen als bouw materiaal in de eigen woning. Deze hypothese is niet erg aannemelijk omdat ruim 60% van het asbestcement bouw materiaal is verwerkt in de agrarische sector, met name in stallen in de bio-industrie.[24] In de typische COROP-gebieden met veel bio-industrie, zoals Veluwe (13), Achterhoek (14), Noordoost Noord-Brabant (35) en Zuidoost Noord-Brabant (36) de gestandaardiseerde incidentie ratio voor vrouwen onder de 1 lag (zie bijlage 3).

Voor het onderscheid van de bijdrage van huishoudelijke blootstelling en milieublootstelling aan het verhoogd voorkomen van pleura mesothelioom is een gedetailleerde analyse nodig van de woon- en werkgeschiedenis van elke persoon met pleura mesothelioom. Het vervolgonderzoek in het risicogebied Goor zal kunnen aantonen in hoeverre de milieublootstelling aan asbest een van de oorzaken is van de geconstateerde verhoogde incidentie van pleura mesothelioom onder vrouwen. Dit onderzoek wordt beperkt tot vrouwen omdat een vergelijkbaar onderzoek onder mannen van veel grotere omvang is en bij mannen de bijdrag van milieublootstelling aan asbest veel moeilijker is te identificeren door het grote relatieve belang van beroepsmatige blootstelling aan asbest.

Conclusies

1. In het risicogebied Goor is de leeftijds-gestandaardiseerde incidentie aan pleura mesotheliom onder vrouwen bijna 5x zo hoog dan in de rest van Nederland. Over de periode 1989-2002 is in het risicogebied Goor een extra incidentie van 19 gevallen van pleura mesotheliom onder vrouwen geconstateerd.
2. Zowel in het risicogebied Goor als in de gehele regio Twente is de gestandaardiseerde incidentie aan pleura mesotheliom onder vrouwen statistisch significant hoger dan de incidentie onder mannen.
3. De regionale spreiding van pleura mesotheliom onder mannen valt samen met de bekende gebieden met de asbestindustrieën met beroepsgroepen met de hoogste risico's op mesotheliom, met name scheepswerven, asbest-productiebedrijven en asbestisolatie-verwerkende bedrijven.
4. De sterke samenhang tussen de incidentie van pleura mesotheliom onder mannen en vrouwen in de 40 COROP-gebieden en de bevinding dat juist in het COROP-gebied Twente de incidentie onder vrouwen significant hoger is dan onder mannen, is een indicatie dat in het COROP-gebied Twente (in het bijzonder in het risicogebied Goor) milieublootstelling aan asbest waarschijnlijk een rol van betekenis speelt in de verklaring van het hoge risico in dit gebied.

Dankwoord

De auteurs danken de Vereniging van Integrale Kankercentra (VIKC) voor het beschikbaar stellen van de gegevens over incidentie van mesotheliom uit de Nederlandse Kankerregistratie (NKR-aanvraag K05.01). Een speciaal woord van dank gaat uit naar de leden van de begeleidingscommissie van dit onderzoek: Cor van den Bogaard (VROM), Mark van Bruggen (RIVM), David van den Burg (VROM) en Paul Swuste (sectie Veiligheidskunde TU Delft).

Referenties

1. Mossman BT, Gee JBL. Asbestos-related diseases. *N Eng J Med* 1989;320:1721-30.
2. Gezondheidsraad: commissie asbestprotocolen. *Protocolen asbestziekten: maligne mesotheliom*. Rijswijk: Gezondheidsraad, 1998, nr 1998/10.
3. Spirtas R, Heineman EF, Bernstein L, Beebe GW, Keehn RJ, Stark A, Harlow BL, Benichou J. Malignant mesothelioma: attributable risk of asbestos exposure. *Occup Environ Med* 1994;51:804-11.
4. Advisory Committee on Asbestos. Final Report on the Effects of Asbestos upon Health. London: HMSO, 1979.
5. Henderson DW. Mesothelioma; distribution and cell types. In: Proceedings of an international expert meeting on asbestos, asbestosis and cancer. Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health, Research Report 14, 1997, pp. 72-5.
6. Selikoff IJ, Cuyler Hammond E, Seidman H. Mortality experience of insulation workers in the United States and Canada, 1943-1976. *Ann N Y Acad Sc* 1979;330:91-116.
7. Magnani C, Terracini B, Ivaldi C, Botta M, Budel P, Mancini A, Zanetti R. A cohort study on mortality among wives of workers in the asbestos cement industry in Casale Monferrato, Italy. *Br J Ind Med* 1993;50:779-84.
8. Miller A. Mesothelioma in household members of asbestos-exposed workers: 32 United States cases since 1990. *Am J Ind Med* 2005;47:458-62.
9. Bohling H, Hain E. Cancer in relation to environmental exposure. In : Bogovski P (ed), *Biological effects of asbestos*. Lyon: IARC, 1973, p217.
10. Newhouse M, Thompson H. Mesothelioma of pleura and peritoneum following exposure to asbestos in the London area. *Br J Ind Med* 1965;22:261-9.
11. Magnani C, Dalmaso P, Biggeri A, Ivaldi C, Mirabelli D, Terracini B. Increased risk of malignant mesothelioma of the pleura after residential or domestic exposure to asbestos: a case-control study in casale Monferrato, Italy. *Environ Health Perspect* 2001;109:915-9.
12. Segura O, Burdorf A, Looman C. Update of predictions of mortality from pleural mesothelioma in the Netherlands. *Occup Environ Med* 2003;60:50-5.
13. Dahhan M, Burdorf A, Swuste P. Beroepsachtergrond van patiënten met asbestgerelateerde ziekten in Nederland. *T Toegepaste Arbowedenschap* 2003;16:59-64.
14. López-Abente G, Hernández-Barrera V, Pollán M, Aragonés N, Pérez-Gómez B. Municipal pleural cancer mortality in Spain. *Occup Environ Med* 2005;62:195-9.
15. Meijers JMM, Planteydt HT, Slangen JJM, Swaen GMH, Van Vliet C, Sturmans F. Trends and geographical patterns of pleural mesotheliomas in the Netherlands 1970-1987. *Br J Ind Med* 1990;47:775-81.
16. Swuste P, Biesheuvel PJ, Buurmeijer F, Burdorf A, Dahhan M. Asbest, van Goor naar Hof van Twente, deel 1. Onderzoek naar de omvang van de asbestproblematiek. *T Toegepaste Arbowedenschap* 2003;16:79-84.
17. Hennekam M, Kaper W, Kole M, Reinders A. *Asbestcementafval als wegverharding. Een inventarisatie van wegen rond Goor in opdracht van Provinciale Waterstaat Overijssel*. Leiden: Centrum voor Milieukunde, 1984.
18. Burdorf A, Dahhan M, Swuste PHJJ. Milieublootstelling aan asbest en het optreden van pleura mesotheliom. *Ned T Geneesk* 2004;148:1727-31.
19. Kahn HA, Sempos CT. *Statistical methods in epidemiology*. New York/Oxford: Oxford University Press, 1989, p101.
20. Damhuis RAM, Van Dijck LAAM, Siesling S, Janssen-Heijnen MLG. Lung cancer and mesothelioma in the Netherlands 1989-1997. Utrecht: VIKC, The Netherlands Cancer Registry, 2000.
21. Janssen-Heijnen MLG, Damhuis RAM, Klinkhamer PJJM, Schipper RM, Coebergh JWW. Increased but low incidence and poor survival of malignant mesothelioma in the southeastern part of The Netherlands since 1970: a population-based study. *Eur J Cancer Prev* 1999;8:311-4.
22. NIOSH. Work-related lung diseases surveillance report 2002. Section 7 Malignant Mesothelioma. Cincinnati, OH, NIOSH-publication 2003-111 (www.cdc.gov/niosh/docs/2003-111).
23. Bourdès V, Boffetta P, Pisani P. Environmental exposure to asbestos and risk of pleural mesothelioma: review and meta-analysis. *Eur J Epidemiol* 2000;16:411-7.
24. Timmerman J. Asbest in de bouw. *De Veiligheid* 1984 ;60:505-7.

Bijlage 1: Indeling risicogebied Goor met asbestverharde wegen

Informatiebronnen

Risico-indeling 1:

Identificatie van postcode-gebieden met minimaal 1 asbestverhard weggetje of erf volgens de beschrijvingen in het rapport: Hennekam M, Kaper W, Kole M, Reinders A.

Asbestcementafval als wegverharding. Een inventarisatie van wegen rond Goor in opdracht van Provinciale Waterstaat Overijssel. Leiden: Centrum voor Milieukunde, 1984.

Risico-indeling 2:

Identificatie van postcode-gebieden waarin minimaal 1 bodemsanering heeft plaatsgevonden of nog zal plaatsvinden op basis van toegewezen bodemsanering in het kader van de saneringsregeling asbestwegen Twente, eerste ronde.

Plaats	Postcodes (n=40) in de gehele regio	Risico-indeling 1 Veldonderzoek		Risico-indeling 2 Aantal bodemsaneringen ¹	
		Postcode	Aantal	Postcode	Aantal
Aalten	7121			7121	1
Neede	7160				
	7161	7161	4	7161	4
Rietmolen	7165				
Lochum	7240				
	7241			7241	1
	7242				
Borculo	7270				
	7271				
Gelselaar	7275				
Holten	7450				
	7451	7451	1	7451	1
Rijssen	7460				
	7461				
	7462	7462	2	7462	3
	7463				
Notter	7467			7467	1
Enter	7468			7468	3
Goor	7470				
	7471	7471	3	7471	8
	7472	7472	4	7472	1
Markelo	7475	7475	5	7475	30
Diepenheim	7478	7478	26	7478	21
Haaksbergen	7480				
	7481				
	7482			7482	1
Delden	7490				
	7491				
Ambt Delden	7495	7495	16	7495	31
Hengevelde	7496	7496	1	7496	7
Bentelo	7497				

Almelo	7600 t/m 7609	7604	1	7604 7608 7609	7 1 1
Borne	7620 7621 7622 7623	7623	2	7623	1
Bornerbroek	7627			7627	1
Wierden	7642	7642	2	7642	5
Geesteren	7678				

1 aantal (gedeeltelijke) toekenningen en afwijzingen indien maatregelen aan de 'weg' reeds waren getroffen. Bron: Saneringsregeling Asbestwegen Twente, eerste ronde

Afbakening risicogebied Goor

Op basis van bovenstaande bronnen, de afstand tot Goor en de oriëntatie op landelijk gebied is het volgende risicogebied rond Goor vastgesteld:

Plaats	Postcodes
Aalten	7121
Neede	7161
Holten	7451
Rijssen	7461, 7462
Notter	7467
Enter	7468
Goor	7471, 7472
Markelo	7475
Diepenheim	7478
Haaksbergen	7481, 7482
Ambt Delden	7495
Hengevelde	7496
Almelo	7604, 7608, 7609
Borne	7623
Bornerbroek	7627
Wierden	7642

Opmerkingen:

- Neede; 7160 (postbussen)
- Lochum; nagenoeg geheel stedelijk gebied
- Holten; 7450 (postbussen)
- Rijssen; combinatie stedelijk en landelijk gebied, uitgesloten zijn 7460 (postbussen) en 7463 (nieuwbouwwijk)
- Goor; 7470 (postbussen)
- Haaksbergen; 7480 (postbussen), geen goed onderscheid te maken tussen landelijk en stedelijk gebied in postcodes, daarom beide opgenomen
- Almelo; nagenoeg geheel stedelijk gebied, selectie van landelijk gebieden met bekende sanering
- Borne; 7620 (postbussen), selectie van landelijk gebied met bekende sanering, onder 7623 valt nu ook een nieuwbouwwijk (gras-buurt)

Bijlage 2: Indeling in COROP-gebieden

Aanhangsel IV. Lijst van 40 Coropgebieden, met de daartoe behorende gemeenten op 1 januari 1979
Appendix IV. List of 40 Corop-areas with their constituent municipalities, January 1st 1979

1. OOST-GRONINGEN
    - Beerta
    - Bellingwedde
    - Finsterwolde
    - Meeden
    - Midwolda
    - Muntendam
    - Nieuwe Pekela
    - Nieuwescharms
    - Nieuwolda
    - Oude Pekela
    - Scheemda
    - Stadskanaal
    - Veendam
    - Vlagtwedde
    - Winschoten
  2. DELFZIJL e.o.
    - Appingedam
    - Bierum
    - Delfzijl
    - Loppersum
    - Stedum
    - Termonunten
    - Zandt, 't
  3. OVERIG GRONINGEN
    - Adorp
    - Aduard
    - Baflo
    - Bedum
    - Boer, Ten
    - Ennum
    - Ezinge
    - Groningen
    - Grootegast
    - Grijskerk
    - Haren
    - Hefshuizen
    - Hoogezand-Sappemeer
    - Kantens
    - Kloosterburen
    - Leek
    - Leens
    - Marum
    - Middelstum
    - Oldehove
    - Oldekerk
    - Oosterbroek
    - Slochteren
    - Ulrum
    - Usquert
    - Warffum
    - Winsum
    - Zuidhorn
  4. NOORD-FRIESLAND
    - Achtkarspelen
    - Ameland
    - Baarderadeel
    - Barradeel
    - Bildt, het
    - Dantumadeel
    - Dokkum
    - Ferwerderadeel
    - Franeke
    - Franekeradeel
    - Harlingen
    - Idaarderadeel
    - Kollumerland c.a.
    - Leeuwarden
    - Leeuwarderadeel
    - Menaldumadeel
    - Oostdongeradeel
    - Schiemonnikoog
    - Terschelling
    - Tietjerksteradeel
    - Vlieland
    - Westdongeradeel
  5. ZUIDWEST-FRIESLAND
    - Bolsward
    - Doniawerstal
    - Gaasterland
    - Hemelumer Oldeferd
    - Hennaarderadeel
    - Hindeloopen
    - Lemsterland
    - Rauwerderhem
    - Sloten
    - Sneek
    - Stavoren
    - Wonseradeel
    - Workum
    - Wymbritseradeel
    - IJlst
  6. ZUIDOOST-FRIESLAND
    - Haskerland
    - Heerenveen
    - Ooststellingwerf
    - Opsterland
    - Smallingerland
    - Utingeradeel
    - Weststellingwerf
  7. NOORD-DRENTHE
    - Anloo
    - Assen
    - Borger
    - Eelde
    - Gasselte
    - Gieten
    - Norg
    - Peize
    - Roden
    - Rolde
    - Smiide
    - Vries
    - Zuidlaren
  8. ZUIDOOST-DRENTHE
    - Coevorden
    - Dalen
    - Emmen
    - Odoorn
    - Oosterhesselen
    - Schoonebeek
    - Sleen
    - Zweeloo
  9. ZUIDWEST-DRENTHE
    - Beilen
    - Diever
    - Dwingeloo
    - Havelte
    - Hoogeveen
    - Mappel
    - Nijveen
    - Ruinen
    - Ruinerwold
    - Vledder
    - Westerbork
    - Wijk, de
    - Zuidwolve
  10. NOORD-OVERIJSSSEL
    - Avereest
    - Brederwiede
    - Dalfsen
    - Genemuiden
    - Gramsbergen
    - Hardenberg
    - Hasselt
    - Heino
    - Kampen
    - Nieuwleusen
    - Noordoostpolder
    - Ommen
    - Staphorst
    - Steenwijk
    - Urk
    - Wijhe
    - IJsselham
    - IJsselmuiden
    - Zwartsluis
    - Zwolle
  11. ZUIDWEST-OVERIJSSSEL
    - Bathmen
    - Deventer
    - Diepenveen
    - Holtten
    - Olst
    - Raalte
  12. TWENTE
    - Almelo
    - Ambt-Delden
    - Borne
    - Denekamp
    - Diepenheim
    - Enschede
    - Goor
    - Haaksbergen
    - Ham, den
    - Hellendoorn
    - Hengelo
    - Losser
    - Markelo
    - Oldenzaal
    - Ootmarsum
    - Rijssen
    - Stad-Delden
    - Tubbergen
    - Vriezenveen
    - Weerselo
    - Wierden
  13. VELUWE
    - Apeldoorn
    - Barneveld
    - Ede
    - Elburg
    - Epe
    - Ermelo
    - Harderwijk
    - Hatten
    - Heerde
    - Hoewelaken
    - Nunspeet
    - Nijkerk
    - Oldebroek
    - Putten
    - Scherpenzeel
    - Voorst
    - Wageningen
  14. ACHTERHOEK
    - Aalten
    - Bergh
    - Borculo
    - Brummen
    - Dinxperlo
    - Doetinchem
    - Eibergen
    - Gendringen
    - Gorsseel
    - Groenlo
    - Hummelo en Keppel
    - Lichtenvoorde
    - Lochem
    - Naeede
    - Ruurlo
    - Steenderen
    - Vorden
    - Warmsveld
    - Wehl
    - Winterswijk
    - Wisch
    - Zelhem
    - Zutphen
  15. AGGLOMERATIES ARNHEM EN NIJMEGEN
    - Angerlo
    - Arnhem
    - Batenburg
    - Bemmel
    - Bergharen
    - Beuningen
    - Didam
    - Doesburg
    - Druuten
    - Duiven
    - Elst
    - Ewijk
    - Gendt
    - Groesbeek
    - Herwen en Aerd't
    - Heteren
    - Heumen
    - Horssen
    - Huissen
    - Millingen a/d Rijn
    - Nijmegen
    - Overasselt
    - Pannerden
    - Renkum
    - Rheden
    - Rozendaal
    - Ubbergen
    - Valburg
    - Westervoort
    - Wijchen
    - Zevenaar
  16. ZUIDWEST-GELDERLAND
    - Ammerzoden
    - Appeltern
    - Brakel
    - Buren
    - Culemborg
    - Dodewaard
    - Dreumel
    - Echteld
    - Geldermalsen
    - Hedel
    - Heerewaarden
    - Herwijnen
    - Kerkwijk
    - Kesteren
    - Lienden
    - Maasdriel
    - Maurik
    - Neerijnen
    - Rossum
    - Tiel
    - Vuren
    - Wamel
    - Zaltbommel
  17. UTRECHT
    - Abcoude
    - Amerongen
    - Amersfoort
    - Baarn
    - Benschop
    - Bilt, De
    - Breukelen
    - Bunnik
    - Bunschoten
    - Cothen
    - Doorn
    - Driebergen-Rijsenburg
    - Eemnes
    - Harmelen
    - Houten
    - Kamerik
    - Kockengen
    - Langbroek
    - Leersum
    - Leusden
    - Linschoten
    - Loenen
    - Loosdrecht
    - Lopik
    - Maarn
    - Maarsse
    - Maartensdijk
    - Montfoort
    - Mijdrecht
    - Nieuwegein
    - Nigtevegt
    - Oudewater
    - Polsbroek
    - Renswoude
    - Rhenen
    - Snelrewaard
    - Soest
    - Utrecht
    - Veenendaal
    - Vinkeveen en Waverveen
    - Vluchten-De Meern
    - Willeskop
    - Wilnis
    - Woudenberg
    - Wijk bij Duurstede
    - IJsselstein
    - Zegveld
    - Zeist
  18. KOP VAN NOORD-HOLLAND
    - Andijk
    - Anna Paulowna
    - Bangert
    - Barsingerhorn
    - Callantsoog
    - Enkhuizen
    - Harenkarspel
    - Helder, Den
    - Hoorn
    - Medemblik
    - Niedorp
    - Noorder-Koggenland
    - Obdam
    - Opmeer
    - Schagen
    - Sint Maarten
    - Stede-Broec
    - Texel
    - Venhuizen
    - Wervershoof
    - Wester-Koggenland
    - Wieringen
    - Wieringermeer
    - Wognum
    - Zijpe
  19. ALKMAAR e.o.
    - Akersloot
    - Alkmaar
    - Bergen
    - Egmond
    - Heerhugowaard
    - Heiloo
    - Langedijk
    - Limmen
    - Schermer
    - Schoorl
    - Sint Pancras
    - Warmenhuizen
  20. IJMOND
    - Beverwijk
    - Castricum
    - Heemskerk
    - Uitgeest
    - Velsen

Aanhangsel IV. Lijst van 40 Corop-gebieden, met de daartoe behorende gemeenten op 1 januari 1979 (vervolg)
Appendix IV. List of 40 Corop-areas with their constituent municipalities, January 1st 1979 (continued)

21. AGGLOMERATIE HAARLEM	28. OOST ZUID-HOLLAND	30. ZUIDOOST ZUID-HOLLAND	33. WEST NOORD-BRABANT
Bennebroek Bloemendaal Haarlem Haarlemmerliede en Spaarnwoude Heemstede Zandvoort	Aar, Ter Alphen a/d Rijn Ammerstol Benthuizen Bergambacht Berkswoude Bodegraven Boskoop Driebruggen Gouda Gouderak Haastrecht Hazerswoude Koudekerk a/d Rijn Leimuiden Moerkapelle Moordrecht Nieuwkoop Nieuwveen Reeuwijk Rijnsaterwoude Schoonhoven Stolwijk Vlist Waddinxveen Woerden Woubrugge Zevenhoven	Alblasserdam Ameide Arkel Asperen Bleskensgraaf en Hofwegen Brandwijk Dordrecht Everdingen Giessenburg Gorinchem Goudriaan Gravendeel, 's- Groot-Ammers Hagestein Hardinxveld-Giessendam Hei- en Boeicop Hendrik Ido Ambacht Heukelum Hoogblokland Hoornaar Kedichem Langerak Leerbroek Leerdam Lexmond Meerkerk Molenaarsgraaf Nieuwland Nieuw-Lekkerland Nieuwpoort Noordeloos Ottoland Oud-Alblas Papendrecht Puttershoek Schelluinen Schoonrewoerd Slidrecht Streefkerk Tienhoven Vianen Wijngaarden Zwijndrecht	Bergen op Zoom Breda Charm Dinteloord en Prinsland Etten-Leur Fijnaart en Heijningen Geertruidenberg Gravenmoer, 's- Halsteren Hoeven Hooge en Lage Zwaluwe Huijbergen Klundert Made en Drimmelen Nieuw-Ginneken Nieuw-Vossemeer Oosterhout Ossendrecht Oudenbosch Oud en Nieuw Gastel Prinsbeek Putte Raamsdonk Roosendaal en Nispen Rucphen Rijsbergen Standdaarbuiten Steenbergen Terheijden Teteringen Willemstad Woensdracht Wouw Zevenbergen Zundert
22. ZAA NSTREEK			
Jisp Wormer Zaanstad			
23. GROOT-AMSTERDAM	29. GROOT-RIJNMOND	31. ZEEUWSCH-VLAANDEREN	34. MIDDEN-NOORD-BRABANT
Aalsmeer Amstelveen Amsterdam Beemster Broek in Waterland Diemen Edam-Volendam Graft-De Rijp Haarlemmermeer IJpendam Katwoude Landsmeer Marken Monnickendam Oostzaan Ouder-Amstel Purmerend Uithoorn Wijdewormer Zeevang	Abbenbroek Barendrecht Bergschenhoek Berkel en Rodenrijs Bleiswijk Brielle Capelle a/d IJssel Dirksland Geervliet Goedereede Goudswaard Heenvliet Heerjansdam Heinoord Hellevoetsluis Klaaswaal Krimpen a/d Lek Krimpen a/d IJssel Lekkerkerk Maasdam Maassluis Middelharnis Mijnsheerenland Nieuw-Beijerland Nieuwerkerk a/d IJssel Numansdorp Oostflakkee Oostvoorne Oud-Beijerland Oudenhooorn Ouderkerk a/d IJssel Pierstijl Poortugaal Rhoon Ridderkerk Rockanje Rotterdam Rozenburg Schiedam Spijkenisse Strijen Vierpolders Vlaardingen Westmaas Zevenhuizen Zuid-Beijerland Zuidland Zwartewaal	Aardenburg Axel Hontenisse Hulst Oostburg Sas van Gent Sluis Terneuzen	Aalburg Alphen c.a. Baarle-Nassau Berkel Diessen Dongen Drunen Dussen Gilze en Rijen Gorinchem Haaren Heusden Hilvarenbeek Hooge en Lage Mierde Loon op Zand Moergestel Oisterwijk Oost-, West- en Middelbeers Sprang-Capelle Tilburg Udenhout Waalwijk Waspik Werkendam Woudrichem
24. HET GOOI EN VECHTSTREEK		32. OVERIG ZEELAND	35. NOORDOOST NOORD-BRABANT
Blaricum Bussum Graveland, 's- Hilversum Huizen Laren Muiden Naarden Nederhorst den Berg Weesp		Arnhem Borssele Brouwershaven Bruinisse Domburg Duiveland Goes Kapelle Kortgene Marijkekerke Middelburg Middenschouwen Reimerswaal Sint Philipsland Tholen Valkenisse Veere Vlissingen Westerschouwen Westkapelle Wissinkerke Zierikzee	Beers Berghem Berlicum Boekel Boxmeer Boxtel Cuijk en St. Agatha Dungen, den Erp Esch Geffen Grave Haps Heesch Heeswijk-Dinther Helvoirt Hertogenbosch, 's- Liempe Lith Megen c.a. Mili en St. Hubert Nistelrode Nuland Oeffelt Oploo c.a. Oss Ravenstein Rosmalen Schaijk Schijndel Sint-Michielsgestel Sint-Oedenrode Uden Veghel Vierlingsbeek Vlijmen Vught Wanroij Zeeland
25. AGGLOMERATIE LEIDEN EN BOLLENSTREEK			
Alkemade Hillegom Katwijk Leiden Leiderdorp Lisse Noordwijk Noordwijkerhout Oegstegeest Rijnsburg Sassenheim Valkenburg Voorhout Voorschoten Warmond Zoeterwoude			
26. AGGLOMERATIE 's-GRAVENHAGE			
Gravenhage, 's- Leidschendam Nootdorp Rijswijk Voordburg Wassenaar Zoetermeer			
27. DELFT EN WESTLAND			
Delft Gravenzande, 's- Lier, De Maasland Monster Naaldwijk Pijnacker Schippluiden Wateringen			

Aanhangsel IV. Lijst van 40 Coropgebieden, met de daartoe behorende gemeenten op 1 januari 1979 (slot)
Appendix IV. List of 40 Corop-areas with their constituent municipalities, January 1st 1979 (end)

36. ZUIDOOST NOORD-BRABANT

Aarle-Rixtel
Asten
Bakel en Milheeze
Beek en Donk
Bergeyk
Best
Bladel en Netersel
Budel
Deurne
Eersel
Eindhoven
Geldrop
Gemert
Heeze
Helmond
Hoogeloon c.a.
Leende
Lieshout
Luyksgestel
Maarheeze
Mierlo
Nuenen c.a.
Oirschot
Reusel
Riethoven
Someren
Son en Breugel
Valkenswaard
Veldhoven
Vessem c.a.
Waalre
Westerhoven

37. NOORD-LIMBURG

Arcen en Velden
Beesel
Belfeld
Bergen
Broekhuizen
Gennep
Grubbenvorst
Helden
Horst
Kessel
Maasbree
Meerlo-Wanssum
Meijel
Mook
Sevenum
Tegelen
Venlo
Venray

38. MIDDEN-LIMBURG

Baexem
Beegden
Echt
Grathem
Haalen
Heel en Panheel
Herten
Heythuysen
Horn
Hunsel
Linne
Maasbracht
Melick en Herkenbosch
Montfort
Nederweert
Neer
Ohe en Laak
Posterholt
Roermond
Roggel
Sint Odilienberg
Stevensweert
Stramproy
Swalmen
Thorn
Vlodrop
Weert
Wessem

39. ZUID-LIMBURG

Amstenrade
Beek
Bemelen
Berg en Terblijt
Bingelrade
Bocholtz
Born
Brunssum
Bunde
Cadier en Keer
Elsloo
Eygelshoven
Eijsden
Geleen
Geulle
Grevimbicht
Gronsveld
Gulpen
Heerlen
Hoensbroek
Hulsberg
Jabeek
Kerkrade
Klimmen
Limbricht
Maastricht
Margraten
Meerssen
Merkelbeek
Mheer
Munstergeleen
Nieuwenhagen
Nieuwstadt
Noorbeek
Nuth
Obbicht en Papenhoven
Oirsbeek
Roosteren
Schaesberg
Schimmert
Schinnen
Schinveld
Simpelveld
Sint Geertruid
Sittard
Slenaken
Spaubeek
Stein
Susteren
Ubach over Worms
Ulestraten
Urmond
Vaals
Valkenburg-Houthem
Voerendaal
Wittem
Wijlre
Wijnandsrade

40. ZUIDELIJKE
IJSELMEERPOLDERS

Dronten
Overig Z.I.J.P.

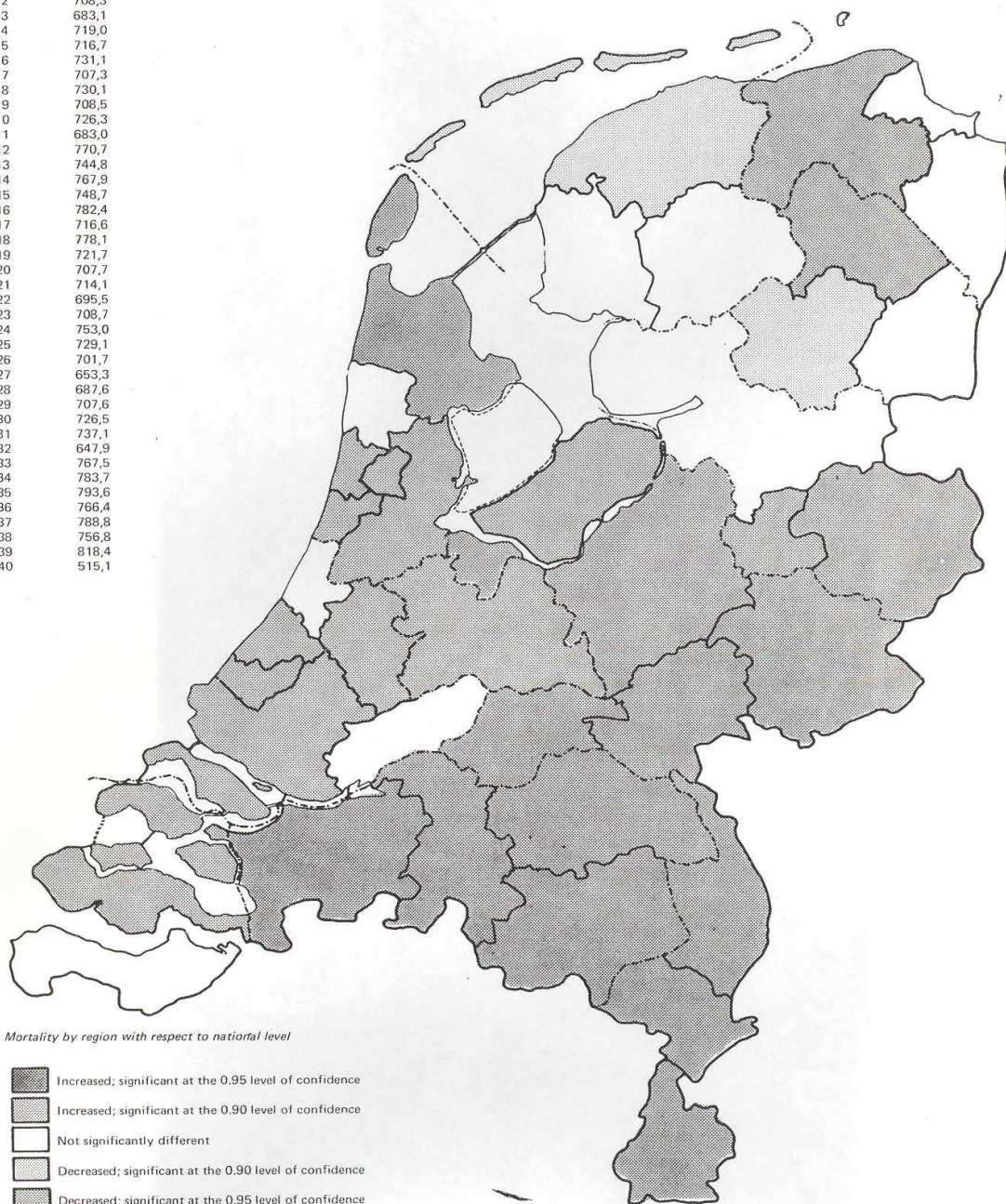
1. ALL CAUSES OF DEATH

1.2. Vrouwen/Females

Voorbeeld van regionale sterfte over de 40 COROP-gebieden voor totale sterfte onder vrouwen in de periode 1969-1978

Mortality per 100,000; the Netherlands: 731,5; 1969/1978

Corop nr	Age adjusted mortality
1	743,9
2	708,3
3	683,1
4	719,0
5	716,7
6	731,1
7	707,3
8	730,1
9	708,5
10	726,3
11	683,0
12	770,7
13	744,8
14	767,9
15	748,7
16	782,4
17	716,6
18	778,1
19	721,7
20	707,7
21	714,1
22	695,5
23	705,7
24	753,0
25	729,1
26	701,7
27	653,3
28	687,6
29	707,6
30	726,5
31	737,1
32	647,9
33	767,5
34	783,7
35	793,6
36	766,4
37	788,8
38	756,8
39	818,4
40	515,1

Bijlage 3: Volledige resultaten van regionale spreiding per COROP-gebieden
(SIR >1 in vette letters)

Corop Gebieden	perito- geslacht	neum	pleura	aantal inwoners	Pleura mesothelioom			Peritoneum mesothelioom		
					SIR	95% BI		SIR	95% BI	
1 Oost-Groningen	man	1	28	75994	0.64	0.40	0.88	0.37	-0.36	1.10
2 Delfzijl e.o.	man	1	12	25982	1.15	0.50	1.80	1.21	-1.16	3.59
3 Overig Groningen	man	1	70	177679	0.82	0.62	1.01	0.20	-0.19	0.58
4 Noord-Friesland	man	0	46	162140	0.55	0.39	0.71	0.00	0.00	0.00
5 Zuidwest-Friesland	man	0	15	51428	0.58	0.29	0.88	0.00	0.00	0.00
6 Zuidoost-Friesland	man	3	36	99481	0.66	0.45	0.88	0.90	-0.12	1.91
7 Noord-Drenthe	man	0	22	88469	0.46	0.27	0.65	0.00	0.00	0.00
8 Zuidoost-Drenthe	man	1	20	83505	0.46	0.26	0.66	0.36	-0.35	1.07
9 Zuidwest-Drenthe	man	3	14	62042	0.43	0.21	0.66	1.50	-0.20	3.20
10 Noord-Overijssel	man	5	40	172724	0.49	0.34	0.64	1.00	0.12	1.88
11 Zuidwest-Overijssel	man	2	19	67255	0.57	0.32	0.83	0.98	-0.38	2.34
12 Twente	man	9	190	299938	1.23	1.06	1.40	0.97	0.33	1.60
13 Veluwe	man	2	109	310694	0.68	0.55	0.81	0.21	-0.08	0.50
14 Achterhoek	man	2	50	188937	0.49	0.35	0.62	0.33	-0.13	0.78
15 Arnhem en Nijmegen	man	4	109	340055	0.64	0.52	0.76	0.39	0.01	0.77
16 Zuidwest-Gelderland	man	0	30	112101	0.57	0.37	0.78	0.00	0.00	0.00
17 Utrecht	man	15	188	543391	0.74	0.63	0.84	0.98	0.48	1.48
18 Kop van Noord-Holland	man	10	107	177941	1.23	1.00	1.47	1.91	0.73	3.10
19 Alkmaar e.o.	man	1	55	114933	0.98	0.72	1.24	0.30	-0.28	0.88
20 IJmond	man	1	83	84925	1.69	1.33	2.05	0.34	-0.33	1.01
21 Agglomeratie Haarlem	man	4	87	104632	1.44	1.13	1.74	1.12	0.02	2.22
22 Zaanstreek	man	2	76	74745	1.92	1.49	2.35	0.84	-0.33	2.02
23 Groot-Amsterdam	man	22	361	573036	1.36	1.22	1.50	1.39	0.81	1.97
24 Gooi en Vechtstreek	man	3	77	111904	1.16	0.90	1.42	0.77	-0.10	1.63
25 Leiden en Bollenstreek	man	2	81	189532	0.88	0.69	1.07	0.36	-0.14	0.87
26 Aggl. 's-Gravenhage	man	8	102	348649	0.56	0.45	0.67	0.75	0.23	1.27
27 Delft en Westland	man	0	47	118565	0.86	0.62	1.11	0.00	0.00	0.00
28 Oost Zuid-Holland	man	1	37	159939	0.50	0.34	0.66	0.22	-0.21	0.66
29 Groot-Rijnmond	man	61	698	659576	2.04	1.89	2.19	3.00	2.25	3.76
30 Zuidoost Zuid-Holland	man	6	154	202778	1.48	1.25	1.71	0.97	0.19	1.74
31 Zeeuwsch-Vlaanderen	man	1	30	53208	0.92	0.59	1.26	0.51	-0.49	1.50
32 Overig Zeeland	man	30	142	131720	1.85	1.55	2.16	6.67	4.29	9.06
33 West Noord-Brabant	man	8	103	294080	0.67	0.54	0.80	0.84	0.26	1.43
34 Midden Noord-Brabant	man	4	62	219913	0.57	0.43	0.71	0.60	0.01	1.20
35 Noordoost Noord-Brabant	man	1	72	309639	0.48	0.37	0.58	0.11	-0.10	0.32
36 Zuidoost-Noord-Brabant	man	8	129	357974	0.70	0.58	0.82	0.71	0.22	1.21
37 Noord-Limburg	man	0	36	137754	0.54	0.36	0.71	0.00	0.00	0.00
38 Midden-Limburg	man	4	48	110060	0.83	0.59	1.06	1.13	0.02	2.25
39 Zuid-Limburg	man	4	258	319204	1.36	1.19	1.52	0.35	0.01	0.69
40 IJsselmeerpolders	man	5	66	161574	1.13	0.86	1.40	1.40	0.17	2.62
1 Oost-Groningen	vrouw	0	1	77568	0.19	-0.18	0.56	0.00	0.00	0.00
2 Delfzijl e.o.	vrouw	0	3	26413	2.13	-0.28	4.53	0.00	0.00	0.00

3 Overig Groningen	vrouw	2	14	180933	1.13	0.54	1.73	1.38	-0.53	3.30
4 Noord-Friesland	vrouw	2	9	162410	0.84	0.29	1.39	1.65	-0.64	3.94
5 Zuidwest-Friesland	vrouw	1	6	51214	1.86	0.37	3.34	2.56	-2.46	7.58
6 Zuidoost-Friesland	vrouw	1	4	100848	0.59	0.01	1.17	1.22	-1.17	3.62
7 Noord-Drenthe	vrouw	2	6	90356	0.99	0.20	1.79	2.72	-1.05	6.48
8 Zuidoost-Drenthe	vrouw	0	2	84603	0.36	-0.14	0.86	0.00	0.00	0.00
9 Zuidwest-Drenthe	vrouw	1	1	63182	0.33	-0.32	0.97	2.53	-2.43	7.50
10 Noord-Overijssel	vrouw	3	3	174813	0.26	-0.03	0.55	2.14	-0.28	4.56
11 Zuidwest-Overijssel	vrouw	1	2	68999	0.61	-0.24	1.46	2.10	-2.01	6.21
12 Twente	vrouw	4	48	298225	2.17	1.56	2.78	1.46	0.03	2.90
13 Veluwe	vrouw	5	19	318536	0.83	0.46	1.21	1.80	0.22	3.37
14 Achterhoek	vrouw	2	13	190471	0.90	0.41	1.38	1.16	-0.45	2.77
15 Arnhem en Nijmegen	vrouw	0	23	353304	0.93	0.55	1.31	0.00	0.00	0.00
16 Zuidwest-Gelderland	vrouw	2	1	112639	0.18	-0.17	0.54	2.97	-1.15	7.09
17 Utrecht	vrouw	4	32	569532	0.87	0.57	1.17	0.91	0.02	1.80
18 Kop van Noord-Holland	vrouw	2	23	177173	2.00	1.18	2.82	1.38	-0.53	3.28
19 Alkmaar e.o.	vrouw	0	4	116799	0.70	0.01	1.39	0.00	0.00	0.00
20 IJmond	vrouw	1	9	88218	1.29	0.45	2.13	1.21	-1.16	3.58
21 Agglomeratie Haarlem	vrouw	0	19	113241	2.03	1.12	2.94	0.00	0.00	0.00
22 Zaanstreek	vrouw	2	13	76486	2.62	1.19	4.04	3.18	-1.23	7.59
23 Groot-Amsterdam	vrouw	0	64	591573	1.63	1.23	2.02	0.00	0.00	0.00
24 Gooi en Vechtstreek	vrouw	1	14	120873	1.41	0.67	2.15	0.87	-0.83	2.57
25 Leiden en Bollenstreek	vrouw	0	15	195966	1.13	0.56	1.71	0.00	0.00	0.00
26 Aggl. 's-Gravenhage	vrouw	2	21	370195	0.73	0.42	1.04	0.60	-0.23	1.43
27 Delft en Westland	vrouw	3	3	113395	0.40	-0.05	0.85	3.29	-0.43	7.00
28 Oost Zuid-Holland	vrouw	1	5	161773	0.49	0.06	0.92	0.77	-0.74	2.29
29 Groot-Rijnmond	vrouw	4	67	680613	1.36	1.04	1.69	0.68	0.01	1.35
30 Zuidoost Zuid-Holland	vrouw	1	13	208245	0.94	0.43	1.45	0.57	-0.55	1.68
31 Zeeuwsch-Vlaanderen	vrouw	0	2	54147	0.52	-0.20	1.25	0.00	0.00	0.00
32 Overig Zeeland	vrouw	4	9	134318	1.02	0.35	1.69	3.97	0.08	7.86
33 West Noord-Brabant	vrouw	2	13	299474	0.60	0.27	0.92	0.75	-0.29	1.79
34 Midden Noord-Brabant	vrouw	1	8	222109	0.64	0.20	1.08	0.62	-0.60	1.83
35 Noordoost Noord-Brabant	vrouw	1	10	308564	0.52	0.20	0.84	0.41	-0.39	1.20
36 Zuidoost-Noord-Brabant	vrouw	4	24	353810	0.95	0.57	1.33	1.28	0.03	2.53
37 Noord-Limburg	vrouw	1	5	136048	0.57	0.07	1.07	0.86	-0.82	2.54
38 Midden-Limburg	vrouw	5	7	109687	0.90	0.23	1.57	4.94	0.61	9.28
39 Zuid-Limburg	vrouw	5	19	329185	0.70	0.39	1.02	1.54	0.19	2.88
40 IJsselmeerpolders	vrouw	1	12	161498	1.52	0.66	2.38	0.94	-0.90	2.79